

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
Грицай Наталії Богданівни
на дисертацію Романюк Руслани Костянтинівни
«Теоретичні і методичні засади професійної підготовки вчителів
біології до профільного навчання учнів»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Актуальність обраної теми. В умовах реформування шкільної освіти України все важливішою стає проблема профілізації старшої школи та підготовка вчителів до викладання в ній. Уже з 2024 року відповідно до Закону про повну загальну середню освіту (2020) старшокласники в містах з населенням понад 50 тис. осіб будуть навчатися в ліцеях. У профільній старшій школі заплановано сконцентрувати більше ресурсів: матеріально-технічного забезпечення і висококваліфікованих педагогів. З огляду на це необхідно належним чином підготувати вчителів-предметників, зокрема тих, які викладатимуть біологію.

Професійна підготовка вчителів біології до профільного навчання учнів має розпочинатися ще під час навчання в закладах вищої освіти і продовжуватися в післядипломній освіті. Саме тому пропонуване наукове дослідження на сьогодні є надзвичайно актуальним і своєчасним.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Житомирського державного університету імені Івана Франка в межах теми «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах європейської інтеграції» (№ ДР 110U002110).

Структура та зміст дисертації.

Дослідження Романюк Р. К. виконане на високому науковому рівні. Структура дисертації є чіткою і логічною, а її зміст відзначається послідовністю та аргументованістю висловлених наукових позицій авторки.

Робота складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (643 найменування), додатків (на 163 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 685 сторінок, з них основного тексту – 420 сторінок.

У *першому розділі* заслуговує на увагу ґрунтовне розкриття методології дослідження, основних методологічних підходів, аналіз категоріального апарату дослідження.

У тексті роботи розкрито сутність понять «диференціація», «диференційоване навчання», «профільне навчання», «профільні предмети», «підготовка», «професійна підготовка», «професійна підготовка вчителя», визначено види диференціації у закладах загальної середньої освіти.

Авторка стверджує, що профільне навчання є видом диференційованого, особистісно зорієнтованого навчання учнів старшої школи, що забезпечує максимальне врахування інтересів, здібностей та схильностей учнів, їхніх професійних, життєвих та освітніх намірів шляхом змін у структурі, змісті й організації освітнього процесу.

Дослідниця слушно зазначає, що професійна підготовка учителів – це неперервний процес, що здійснюється в умовах ступеневої і післядипломної освіти; із залученням ресурсів і використанням можливостей неформальної та інформальної освіти, спрямований на формування і розвиток професійної компетентності учителя, його здатності виконувати повсякденну професійну діяльність в освітніх закладах (с. 113).

Як сильну сторону варто відзначити виокремлення та обґрунтування сутності *спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності*, яка тлумачиться авторкою як динамічна інтегрована система теоретичних знань, практичних умінь і навичок, почуттів, мотивів, ставлень, цінностей та досвіду особистості, що дозволяє успішно здійснювати професійну освітню діяльність в умовах профільної організації навчання; є результатом неперервної освіти особистості, її самовдосконалення, саморозвитку і важливою складовою професійної компетентності вчителя (с. 122).

У *другому розділі* дисертантка на основі теоретичного аналізу нормативних документів, наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених щодо профільного навчання у закладах загальної середньої освіти визначила етапи розвитку диференційованого навчання (а також профільного як його різновиду) в історії розвитку вітчизняної педагогічної думки, схарактеризувала сучасний стан реалізації профільного навчання в Україні та підготовки вчителів до його впровадження, а також зробила компаративний аналіз досвіду профільного навчання у старшій школі зарубіжних країн та підготовки вчителів до його організації в закладах освіти.

Авторкою виокремлено та схарактеризовано такі етапи становлення диференційованого навчання і профільного зокрема: 1) зовнішньої диференціації освіти в епоху українського Відродження (XV – початок XVIII ст.); 2) формування професійної освіти, розвитку диференціації в гімназіях з фуркацією змісту освіти в старших класах (XIX – початок XX ст.); 3) націоналізації освіти та диференціації навчання в старших класах під час визвольних змагань та УНР (1917 – 1920 рр.); 4) пошуку ефективних шляхів зовнішньої і внутрішньої диференціації освіти, притаманному радянському періоду (1920 – 1991 рр.); 5) розбудови державної освіти незалежної України (з 1991 р. по теперішній час) (с. 129).

Варто відзначити ґрунтовний аналіз дослідницею низки освітньо-професійних програм підготовки фахівців бакалаврського і магістерського рівнів вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта (предметних спеціальностей «Біологія», «Біологія та здоров'я людини», «Природничі науки») різних ЗВО України. Дисертанткою встановлено, що лише в окремих закладах вищої освіти обов'язкова та вибіркова складові освітніх програм

підготовки майбутніх учителів біології містять навчальні дисципліни, що безпосередньо забезпечують підготовку вчителя біології профільної школи.

Заслуговує на увагу виконаний дослідницею компаративний аналіз досвіду профільного навчання в старшій школі зарубіжних країн та підготовки учителів до його реалізації (США, Великобританії, Фінляндії, Німеччини, Франції, Польщі та ін.). Позитивним є схематичне узагальнення компонентів змісту освіти в старшій школі зарубіжжя (с. 182), а також виокремлення і обґрунтування трьох найбільш поширених моделей професійної підготовки вчителів: паралельної (одночасне вивчення психолого-педагогічних і фахових дисциплін упродовж навчання); інтегрованої (поєднання теорії і практики, взаємозв'язок дисциплін, модулів і тем з практичною педагогічною діяльністю); послідовної (вивчення загальних і спеціальних дисциплін, а потім – оволодіння психолого-педагогічними дисциплінами, проходження педагогічної практики).

У *третьому розділі* авторкою розроблено та теоретично обґрунтовано Концепцію неперервної професійної підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів, що є складовою цілісної освітньої системи, яка охоплює мету, методологічні підходи, принципи, компоненти, умови та результат, спрямований на формування спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності як складника професійної компетентності вчителя біології.

Варто відзначити, що концептуальні засади дослідження об'єднано у три взаємопов'язані концепти – методологічний (філософські ідеї і теорії, загальнонаукові і конкретнонаукові підходи), теоретичний (провідні теорії, ідеї, концепції; законодавчо-нормативні документи; базові поняття, категорії) та методичний (принципи, діагностичний інструментарій), які складають ядро і теоретико-методологічну основу концепції та чітко представлені на рис. 3.1 (с. 222).

Вважаємо доцільним виокремлення в дослідженні загальнонаукових (системного, синергетичного, історико-педагогічного, аксіологічного і компетентнісного) та конкретнонаукових (особистісно-діяльнісного, акмеологічного, андрагогічного, диференційованого, інтегративного, задачного і контекстного) методологічних підходів.

Сильною стороною роботи є визначення принципів, що забезпечують ефективність професійної підготовки вчителя біології профільної школи: загальнодидактичних (послідовності, системності, науковості, фундаменталізації і систематизації знань; реалізації міжпредметних зв'язків, доступності, наочності, зв'язку теорії з практикою); андрагогічних (самостійності та свідомості навчання, саморефлексії; єдності навчальної, професійної, методичної і наукової діяльності; суб'єкт - суб'єктної організації навчання); конкретно-методичних (професійної спрямованості, індивідуалізації та природовідповідності, диференціації та варіативності, наступності і неперервності, компетентнісної спрямованості, інноваційності).

Ґрунтовним у пропонованому дослідженні є розроблення дисертанткою моделі неперервної професійної підготовки вчителя біології до профільного навчання учнів, яка охоплює цільовий, концептуальний, мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, результативно-оцінний блоки.

У *четвертому розділі* авторкою проаналізовано зміст неперервної професійної підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів в закладах вищої та післядипломної педагогічної освіти; схарактеризовано форми і методи підготовки вчителів біології; описано найефективніші технології професійної підготовки учителів біології до організації профільного навчання.

Варто відзначити детальну характеристику у дослідженні технологій, спрямованих на підготовку вчителів біології до профільного навчання. Серед них авторка виокремлює інтерактивні та ігрові технології (зокрема, тренінги, квести), кейс-технології, проєкту технологію, технологію портфолію, технології контекстного навчання, а також інформаційно-комунікаційні технології, особливо актуальні в умовах дистанційного навчання (наприклад, використання освітніх інформаційних засобів, сайтів, платформ: ZDU PROJECT, системи Dekanat, системи MOODLE, хмарних сховищ Google Drive, Dropbox, Mega, One Drive, iCloud, Box; Google Scholar, Google Forms, Google Classroom, Google Meet, Google Arts and Culture, YouTube та ін.).

Особливої уваги заслуговує навчально-методичне забезпечення дисциплін, розроблене дисертанткою (програми, силабус, інструктивно-методичні матеріали до лабораторних робіт, конспекти лекцій з мультимедійним супроводом, робочий зошит, матеріали тренінгу, кейси – професійно орієнтовані завдання викладання біології у профільній школі).

П'ятий розділ присвячений проведенню експериментальної роботи, у ході якої встановлено ефективність поетапної методики впровадження моделі неперервної професійної підготовки вчителя біології до профільного навчання учнів.

Варто відзначити, що експериментальне дослідження проводилося упродовж 15 років (з 2005 року по 2020 рік) і охоплювало п'ять етапів (пошуково-аналітичний, констатувальний, коригувальний, формувальний і узагальнюючий). У різних етапах експерименту взяло участь 294 учні ЗЗСО, 19 викладачів ЗВО, 215 учителів біології, 766 здобувачів вищої освіти з 11-ти вітчизняних закладів вищої освіти.

Метою педагогічного експерименту було з'ясування ефективності впровадження розробленої моделі неперервної професійної підготовки учителів біології до профільного навчання старшокласників в закладі вищої освіти та на курсах підвищення кваліфікації.

Дисертанткою розроблено діагностичний інструментарій для оцінювання рівня сформованості професійної компетентності вчителів біології профільної школи, зокрема їх спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності.

Формувальний експеримент полягав у впровадженні авторської моделі неперервної професійної підготовки вчителя біології до профільного навчання учнів в експериментальних групах, методичного забезпечення авторського курсу, форм, методів і технологій аудиторного навчання, самостійної та індивідуальної роботи, позааудиторної діяльності; вивченні динаміки розвитку рівня сформованості спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності вчителя біології.

Дослідження розвитку рівня сформованості спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності на початковому і завершальному етапах дало підстави стверджувати про позитивну динаміку розвитку її мотиваційно-ціннісного, особистісно-рефлексивного, когнітивного і діяльнісного компонентів. Це доводить ефективність запропонованої дослідницею моделі неперервної професійної підготовки вчителя біології до профільного навчання учнів, що підтверджується відповідним рівнем сформованості мотивів, суджень, знань та умінь студентів, програмних результатів і компетентностей.

У ході експериментального дослідження підтверджено досягнення мети і поставлених завдань. Отримані результати відзначаються науковою новизною і практичним значенням.

Отже, під час педагогічного дослідження доведено достовірність припущення про те, що підготовка вчителів біології до профільного навчання учнів буде ефективною за умов реалізації визначених теоретичних і методичних засад, упровадження моделі неперервної професійної підготовки; урахування зарубіжного і вітчизняного досвіду, сучасних тенденцій професійної підготовки; інтеграції формальної, неформальної та інформальної освіти.

Найбільш суттєві наукові результати дослідження.

Дисертаційна робота містить нові наукові положення, які сприяють підвищенню якості підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів.

1. Дисертантка вперше розробила концепцію формування і розвитку *спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності* вчителя біології як динамічної інтегрованої системи теоретичних знань, практичних умінь і навичок, мотивів, ставлень, цінностей та досвіду особистості, що дає змогу успішно здійснювати професійну освітню діяльність в умовах профільної організації навчання; є результатом неперервної освіти особистості, її самовдосконалення, саморозвитку і важливою складовою професійної компетентності вчителя.

2. Дослідниця виокремила структурні компоненти *спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності* (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісно-рефлексивний), основні критерії та рівні сформованості.

3. Авторка теоретично обґрунтувала модель *неперервної професійної підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів* як упорядковану єдність взаємозумовлених і взаємопов'язаних структурних блоків

(цільового, концептуального, мотиваційного, змістового, операційно-діяльнісного, результативно-діагностичного).

4. У процесі наукового пошуку Романюк Р.К. виокремила етапи становлення диференційованого та профільного навчання (I – зовнішньої диференціації освіти в епоху українського Відродження (XV – XVIII ст.); II – формування професійної освіти, розвитку диференціації в гімназіях з фуркацією змісту освіти в старших класах (XIX – початок XX ст.); III – націоналізації освіти і диференціації навчання в старших класах під час визвольних змагань та УНР (1917 – 1920 рр.); IV – пошуку ефективних шляхів зовнішньої і внутрішньої диференціації освіти, характерного радянському періоду історії (1920 – 1991 рр.); V – розбудови державної освіти незалежної України, розвитку освітніх закладів нового типу, курсу на профільне навчання у старшій школі (з 1991 р. по сьогодні), окреслено провідні тенденції кожного етапу, їх особливості в різних регіонах України.

5. Дослідниця вдосконалила зміст, форми, методи та технології формування і розвитку спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності вчителя біології у процесі навчання у ЗВО та здобуття післядипломної педагогічної освіти.

6. У ході дослідження уточнила понятійно-термінологічний апарат проблеми дослідження («професійна підготовка вчителя», «неперервна професійна підготовка вчителів біології до профільного навчання учнів», «профільне навчання», «професійна компетентність»).

7. У результаті наукового пошуку подальшого розвитку набули положення щодо неперервної ступеневої педагогічної освіти, формальної, неформальної та інформальної освіти, компетентнісного підходу до навчання, використання новітніх педагогічних форм, методів і технологій у практиці професійної підготовки вчителів біології.

Практичне значення результатів дослідження полягає у розробленні та впровадженні навчально-методичного забезпечення освітньої компоненти «Теорія і методика навчання біології в старшій профільній школі» (навчальна та робоча програми, силабус, інструктивно-методичні матеріали до лабораторних робіт, конспекти лекцій з мультимедійним супроводом, робочий зошит, матеріали тренінгу, кейси – професійно орієнтовані завдання викладання біології у профільній школі, завдання для поточного, модульного і підсумкового контролю), програми роботи студентського наукового гуртка «Інноваційні технології навчання біології в школі», програми курсів підвищення кваліфікації вчителів «Формування професійної компетентності вчителя біології профільної школи в сучасному освітньому просторі», а також створенні навчально-методичного забезпечення викладання біологічних дисциплін, що сприяє розвитку фахових компетентностей здобувачів освіти і слугує змістовим ядром шкільного навчального предмету «Біологія і екологія», підручників, навчальних посібників для студентів, учителів та учнів старших класів.

Матеріали наукової праці Романюк Р.К. можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої, вищої та післядипломної

педагогічної освіти, для підготовки підручників і навчальних посібників, методичних рекомендацій, а також у науково-педагогічних дослідженнях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз змісту дисертації та наукових праць дослідниці дає підстави стверджувати про обґрунтованість одержаних наукових результатів, що досягнуті завдяки опрацюванню потужної джерельної бази та застосуванню цілого комплексу дослідницьких методів, їх повну адекватність конкретним завданням дослідження.

Сформульовані дисертанткою висновки та рекомендації відповідають поставленій меті та основним положенням наукового дослідження. Вагомою є джерельна база дослідження, яка охоплює 643 найменувань, із них 58 – іноземними мовами.

Зміст автореферату відображає зміст дисертації та висвітлює її суттєві аспекти та основні положення.

Матеріали дисертаційної роботи були апробовані на семи міжнародних, дев'яти всеукраїнських та двох регіональних науково-практичних конференціях, науково-методологічних семінарах.

Обґрунтовані в дисертації результати досліджень упроваджені в освітній процес Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/1509 від 30.12.2020 р.), КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради (довідка № 01-162 від 04.02.2021 р.), Херсонського державного університету (довідка № 03/520 від 08.02.2021 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/480 від 02.02.2021 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 22 від 17.02.2021 р.).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях.

Публікації Романюк Р.К. достатньо повно відображають основні положення й висновки дисертації, наукові праці відповідають встановленим вимогам. Дослідниця є авторкою 48 наукових публікацій (23 одноосібних), з яких 1 монографія, 9 навчальних і навчально-методичних праць (зокрема, 1 підручник для студентів природничих спеціальностей ЗВО і 1 навчальний посібник для вчителів та учнів 10-х класів природничого профілю з грифом МОН України), 19 статей у провідних фахових виданнях України (12 одноосібних), 2 одноосібні статті у зарубіжних наукових періодичних виданнях та 1 розділ закордонної монографії, виданої у країнах-членах ЄС (у співавторстві); 16 публікацій апробаційного характеру в матеріалах наукових конференцій, збірниках наукових праць, науково-методичних періодичних виданнях (з них 7 одноосібних).

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення одержаних дисертанткою

результатів, висловимо деякі міркування й побажання до змісту роботи, що потребують уточнення і пояснення:

1. На нашу думку, варто було б конкретизувати формулювання результату підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів: *«сформований рівень розвитку спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності вчителя біології, що дозволяє здійснювати професійну діяльність у профільній школі»* (у Концепції неперервної професійної підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів, с. 222), *«підвищення рівня сформованості спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності»* (у Моделі неперервної професійної підготовки вчителя біології до профільного навчання учнів, с. 266).

2. Безумовно позитивним є вивчення дослідницею розвитку диференційованого навчання (а також профільного як його різновиду) в історичній ретроспективі та визначення етапів становлення диференційованого навчання у вітчизняній освіті. Проте, не заперечуючи його цінність, на наш погляд, доцільно було б більше уваги звернути на аналіз сучасного стану реалізації профільного навчання учнів з біології в закладах загальної середньої освіти України.

3. На наше переконання, робота ще більше виграла б, якби дисертантка чітко окреслила ті особливості зарубіжного досвіду профільного навчання в старшій школі та підготовки учителів до його реалізації, які можна рекомендувати втілити в Новій українській школі та в процесі підготовки вчителів біології в закладах вищої і післядипломної освіти України.

4. Позитивно оцінюючи проведений Романюк Р.К. ґрунтовний аналіз змісту підготовки майбутніх учителів біології в різних закладах вищої освіти, на нашу думку, дослідниці варто було б чіткіше окреслити напрями вдосконалення змісту підготовки майбутніх вчителів біології до профільного навчання учнів.

5. На наш погляд, дослідниці варто було б детальніше розкрити форми і методи підготовки вчителів біології до організації профільного навчання учнів в закладах післядипломної освіти.

6. Погоджуємося з дисертанткою щодо важливості інтеграції формального, неформального та інформального складників освітнього процесу. Проте бажано було б у роботі проаналізувати тематику, зміст і форми неформальної освіти (семінари, вебінари, тренінги, майстер-класи, онлайн-курси та ін.), які спрямовані на розвиток спеціалізованої профільно зорієнтованої компетентності вчителів біології.

Водночас вважаємо, що вказані зауваження та побажання мають дискусійний характер та не знижують загальної позитивної оцінки дослідження.

Загальний висновок. Дисертаційна робота «Теоретичні і методичні засади професійної підготовки вчителів біології до профільного навчання учнів» є завершеним, самостійним і цілісним дослідженням, що має вагоме наукове і прикладне значення, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), а її авторка – Романюк Руслана Костянтинівна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри природничих наук
з методиками навчання
Рівненського державного
гуманітарного університету

Н. Б. Грицай

